

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI KƏND
TƏSƏRRÜFATI NAZİRLİYİ**

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT AQRAR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

QILINCOV BƏXTİYAR VAQİF OĞLU

**TURİZMİN KƏND TƏSƏRRÜFATININ İNKİŞAFINDA VƏ
KƏNDİN SOSIAL PROBLEMLƏRİNİN HƏLLİNDƏ ROLU**

5312.01 – “Sahə iqtisadiyyatı”

**İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim
edilmiş dissertasiyanın**

AVTOREFERATI

GƏNCƏ – 2014

Dissertasiya işi Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Kənd Təsərrüfatının
İqtisadiyyatı və Təşkili İnstitutunda yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: iqtisad elmləri doktoru, professor,
əməkdar elm xadimi
Əli Qəmbərəli oğlu Əlirzayev

Rəsmi opponentlər: iqtisad elmləri doktoru, professor
Rüfət Məmməd oğlu Kasumov

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Anar Əli oğlu Əzizov

Aparıcı təşkilat: Azərbaycan Texniki Universiteti

Müdafiə 18 sentyabr 2014-ci il saat 14⁰⁰-da Azərbaycan Dövlət Aqrar
Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyaların müdafiəsini keçirən
FD.04.013 birləşdirilmiş dissertasiya şurasının iclasında aşağıdakı ünvanda
olacaqdır.

Ünvan: Az 2000, Gəncə şəhəri, A.İsgəndərov küçəsi, 64. 2-ci mərtəbə.

Dissertasiya işi ilə Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin kitabxana-
sında tanış olmaq olar.

Avtoreferat 15 avqust 2014-cü ildə göndərilmişdir.

**FD.04.013 birləşdirilmiş
dissertasiya şurasının elmi
katibi, i.f.d., dosent:**

V.T.Əmrahov

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Mövzunun aktuallığı. Azərbaycan Respublikasının müasir inkişaf problemləri, onun qloballaşma prosesində iştirakı və mövcud resurs potensialından səmərəli istifadə olunması turizmin inkişafının aktuallığını bir daha artırır. Turizmin sosial – iqtisadi inkişafda rolu və ölkənin malik olduğu sahə-ərazi resurslarının iqtisadi dövriyyəyə cəlb edilməsi və onlardan məqsədə uyğun surətdə istifadə olunması müasir dövrün tələbidir. Turizmin sahə, funksional iqtisadi və sosial vəzifələri müasir islahatlar proqramının tərkib hissələri olaraq ölkənin digər problemlərinin həll olunmasında öz təsirini göstərir. Turizmin ərazi və sahə quruluşu turizm tələbatına və ölkə iqtisadiyyatının struktur dəyişmələrinə uyğun olaraq formalaşır. Hazırda kənd təsərrüfatının inkişafına və kəndin sosial problemlərinin həll olunmasına nail olmaqla iqtisadiyyatın müasir ərazi strukturunun təkmilləşməsinə həyata keçirmək mümkündür.

Azərbaycan Respublikasında resursların ərazi və sahələr üzrə səmərəli bölgüsü, onların ehtiyatlarının formalaşması və dinamik olaraq artması turizmin kənd təsərrüfatı ilə əlaqəli formada öyrənilməsinə və tədqiq olunmasını zəruri edir. Özünün müstəqil milli iqtisadiyyatını formalaşdıran Azərbaycan Respublikasında turizmin geniş perspektivli təzahür formalarının meydana gəlməsi, regionların və kəndin sosial – iqtisadi problemlərinin həll olunmasında onun rolunun daha da artması mövzunun aktuallığını və hərtərəfli tədqiq edilməsini bir daha təsdiq edir.

Mövzunun aktuallığını səciyyələndirən mühüm cəhətlərdən biri də odur ki, Azərbaycanın özünəməxsus olan təbii coğrafi vəziyyətini füsunkar və əsasrəngiz, gözəlliyini əlverişli təbii–iqtisadi şəraitin malik olmasının amilləri nəzərə alaraq dövlət tərəfindən turizmin hərtərəfli inkişafına xüsusi diqqət yetirilir. Bu baxımdan Azərbaycanda turizm xidməti əsasını 4 iyun 1999-cu ildə ölkə prezidenti, ulu öndər H.Ə.Əliyev tərəfindən “turizm” haqqında qanun təsdiq edildikdən sonra fəaliyyətə başlamışdır. Həmin qanunda ölkədə turizm fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin prinsipləri, turizm sahəsində lisenziyalasdırma, sertifikatlasdırma və standartlasdırmada dövlətin və digər təşkilatların rolu, turistin hüquq və vəzifələri, turizmdə təhlükəsizlik məsələləri və s. öz əksini tapmışdır. Turizm “haqqında” Azərbaycan Respublikası qanununun tələb və prinsipləri və uyğun olaraq Nazirlər Kabineti yanında Xarici turizm şurası və digər departamentlər formalaşmağa başladı.

18 avqust 2001-ci ildən etibarən ölkə prezidentinin fərmanı ilə Gənclər, İdman və Turizm Nazirliyi yaradılmış, 27 avqust 2002-ci ildə “2002 – 2005-ci illərdə ölkədə turizmin inkişafına dair “Dövlət proqramı qəbul

olunmuşdur. Sonra ölkədə turizm sənayesinin inkişafı və daha da genişləndirilməsinə dair ardıcıl olaraq bir sıra dövlət proqramları qəbul edilmişdir. Bunlara Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi tərəfindən hazırlanmış Azərbaycan Respublikasında 2010 – 2014-cü illərdə turizmin inkişafına dair Dövlət Proqramını aid etmək olar. Son dövrdə həmin dövlət proqramlarının tələblərinə uyğun olaraq ölkə prezidenti İ.H.Əliyev cənabları tərəfindən regionların sosial – iqtisadi inkişafına turizm xidmətinin daha da genişləndirilməsinə bütün kəndlərin sosial problemlərin həll olunmasına yönəldilən dövlət vəsaitlərinin həcmi artırır.

Ölkədə turizmin inkişafı iqtisadi artımın təmin olunmasına, dövlət və bələdiyyə büdcələrinin gəlirlərinin artmasına həlledici dərəcədə təsir göstərir.

Turizmin çox aspektliyi, onun çox saylı amillərdən asılı olaraq formalaşması tədqiqatının əhəmiyyətini və geniş miqyaslı olmasını göstərir. Bu baxımdan turizmin tədqiqat obyektinə coğrafi, təşkilati-iqtisadi və resurs təminatı və müxtəlif prizmadan yanaşılır. Turizmin ərazi baxımından tədqiq olunması yerli resurslardan xarici istehsalçıların, əhalinin və xarici turistlərin öz məqsədləri üçün istifadə etmələrinə şərait yaranır.

Turizm xidməti hər bir ərazidə kənd təsərrüfatının hərtərəfli inkişafına stimül yaradır və kəndlərin (qəsəbələrin) sosial problemlərinin həll olunmasına birbaşa təsir göstərir.

Turizm xidməti kənd təsərrüfatında müxtəlif məhsul növlərinin istehsalının genişlənməsinə və burada xüsusi sahibkarlıq təsərrüfatlarının formalaşmasına şərait yaranır. Eyni zamanda belə bir şərait kənd təsərrüfat məhsulları üzrə sahibkarlar arasında rəqabət mühitini daha da genişləndirir və iqtisadi maraqların artması turizm sahibkarlığını formalaşmasına birbaşa təsir edir.

Tədqiqat prosesində bir daha vurğulanır ki, son dövrdə ölkədə dövlət və özəl sektorlar tərəfindən turizm sahibkarlığının inkişafına daha çox diqqət yetirilir və ölkənin bütün regionlarında turizm sənayesinin formalaşmasına daxili və xarici investisiyalar qoyulur. Respublikamızda kənd təsərrüfatının inkişafında və kəndin sosial problemlərinin həll olunmasında yay və qış turizm xidməti sistemi daha da genişləndirilməlidir. Turizm sahibkarlığı imkanlarından istifadə olunmalı və səmərəli turizm xidməti məqsədi ilə güclü infrastruktur sistemi yaradılmalıdır.

Azərbaycan iqtisadiyyatı möhkəmləndikcə və onun Dünya ölkələrinin iqtisadi birliyində rolu artdıqca beynəlxalq və milli turizm sahibkarlığı daha da inkişaf edir, eyni zamanda onun coğrafiyası genişlənir. Ölkədə turizm sferasında mövcud olan inhisarçılıq meyilləri dövlət tərəfindən tənzimlənməməli, sərbəst və əlverişli qiymət rəqabəti yaradılmalı və turizm

obyektlərinə turistlərin cəlbədiciyyəsinə stimulaşdırılmalıdır. Dissertasiya müəllifinin irəli sürdüyü bütün strateji problemlər mövzusunun bir daha aktuallığını təsdiq edir.

Tədqiqat prosesində turizmin demoqrafik istiqamətinə, yeni yeni iş yerlərinin açılmasına, onların həyat səviyyəsinin yüksəlməsini iqtisadiyyatda tarazlıq vəziyyətinin formalaşmasına miqrasiya və digər problemlərinin həll olunmasına xüsusi diqqət yetirilir.

Turizmin kənd təsərrüfatında və kəndin sosial inkişafında rolunu qiymətləndirmək məqsədilə müxtəlif metodik xarakterli təklif və tövsiyələr irəli sürülmüş və onlardan sosial – iqtisadi inkişaf strategiyasında istifadə olunması məqsəduyğun hesab olunmuşdur.

Problemin öyrənilməsi vəziyyəti. Azərbaycanda turizmin inkişafı iqtisadçı alimlərin Z.Səmədzadənin, M. Allahverdiyevin, M. Abramovun, İ. Kotlyarovun, A.Nadirovun, Ə.Nuriyevin, S.Salahovun, A.Əhmədovun, R. Qasimovun, İ.Əhmədovun, B.Ataşovun, G.Gənciyevin, A.Əzizovun əsərlərində geniş şərh olunmuşdur. Turizmin nəzəri və metodoloji cəhətləri Ə.Əlirzayev, Z.Məmmədov, S.Sultanlı, B.Məmmədov, C.Məmmədov, H.Soltanova, B.Bilalov, Ş.Hüseynova, A.Qurbanzadə tərəfindən tədqiq edilmiş xüsusilə turizmin ölkənin sosial problemlərinin həllindəki rolunu əsaslandırılmışdır. Xarici ölkə alimlərindən Kvartalov B.A, Balabanov İ.T turizmin müxtəlif sosial-iqtisadi problemlərinə və coğrafi-iqtisadi aspektlərinə dair monoqrafiyalar, məqalələr yazmış və tədqiqatlar aparmışlar.

Tədqiqatın məqsədi turizmin kənd təsərrüfatının inkişafı və kəndin sosial-iqtisadi problemlərinin həllində iqtisadi, sosial rolunu tədqiq etmək və turizm sferasında idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərini müəyyənləşdirməkdən ibarətdir.

Qarşıya qoyulan məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı əsas vəzifələr həll edilmişdir:

- turizmin formalaşmasının genetik əsaslarının və inkişaf meyillərinin araşdırılması;
- turizmin inkişafını təmin edən bir sıra sosial-iqtisadi problemlərin həllinə nail olunması;
- turizmin sosial-iqtisadi inkişafda rolunun qiymətləndirilməsi və turizm potensialının genişlənməsi yollarını müəyyənləşdirməsi;
- turizmin kənd təsərrüfatının və kəndin sosial inkişafındakı rolunun əsaslandırılması;
- kənd təsərrüfatının turizm bazası ilə qarşılıqlı əlaqəsinin qiymətləndirilməsi və təhlili;

- kəndin sosial-iqtisadi inkişafında turizmin rolunun müəyyən olunması;
- kənd təsərrüfatının inkişafında və kəndin sosial problemlərinin həll olunmasında turizm sahibkarlığının bütün formalarından istifadə olunmasının araşdırılması;
- turizmdə inhisarçılıq meyillərinin aradan qaldırılmasına qarşı dövlət tədbirlərinin nəzərə alınması;
- kəndin sosial problemlərin həllində turizmin potensialından səmərəli istifadə olunması imkanlarının qiymətləndirilməsi;
- dövlətin turizm siyasətinin daha səmərəli istiqamətləndirilməsi, istifadə olunması mexanizmlərinin müəyyən olunması;
- kənd təsərrüfatı məhsulları bazarının səmərəli təşkili yolu ilə turizmin stimullaşması;
- turizmin ev təsərrüfatının inkişafındakı rolunun müəyyən olunması;
- əhalinin maliyyə potensialındakı turizm məqsədi ilə istifadə mexanizmlərinin işə salınması.

Tədqiqatın obyekti. Respublikada fəaliyyət göstərən turizm obyektlərindən ibarətdir.

Tədqiqatın predmeti respublikada turizm xidmətinin formalaşmasının əsas istiqamətlərinin müəyyən olunması və onun kəndin sosial-iqtisadi inkişafındakı rolunun qiymətləndirilməsi.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsaslarını Tədqiqat işində iqtisad elmi tərəfindən işlənmiş nəzəri-metodoloji yanaşma və baxışlar ölkə və xarici tədqiqatçıların elmi əsərləri təşkil edir. Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişaf konsepsiyası, turizm haqqında qəbul edilən müxtəlif dövlət proqramları, qanunlar, normativ-hüquqi sənədlər öz əksini tapmışdır.

Dissertasiya işində statistik təhlil, qruplaşma, balans və müqayisəli təhlil, müşahidə metodlarından istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazasını İqtisadiyyat və sənaye, kənd təsərrüfatı Nazirlikləri, Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi, müvafiq elmi-tədqiqat institutların turizm təşkilatları, turizm müəssisələri və s. təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- turizminin müxtəlif inkişaf meylləri fərqləndirilir və qiymətləndirilir;
- turizmin sosial-iqtisadi mahiyyətinə və onun sosial-iqtisadi inkişafdakı rolu elmi cəhətdən əsaslandırılmışdır;
- turizmin sosial-iqtisadi fəaliyyətinin səmərəliliyini müəyyənləşdirən meyarlar və göstəricilər təsnifləşdirilmişdir;
- kənd təsərrüfatında və kəndin sosial problemlərinin həll olunmasında turizm potensialından istifadəyə dair təkliflər irəli sürülmüşdür;
- kənddə turizmin inkişafının iqtisadi amilləri və onların

stimullaşdırılması mexanizmi müəyyənləşdirilmişdir;

- turizmin inkişafında dövlətin rolu və dövlət tənzimlənməsinin əsas istiqamətləri əsaslandırılmışdır;

- kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı, bölgüsü və marketing planlaşdırma strategiyası turizm məhsulunun struktur dəyişmələri ilə səmərəli əlaqələndirilməsinə dair təkliflər irəli sürülmüşdür;

- kənd təsərrüfatı və kəndin sosial problemlərinin inkişafında turizm sahibkarlığının rolu elmi cəhətdən əsaslandırılır;

- turizm fəaliyyətində inhişarçılıq və onun aradan qaldırılmasına yönəldilmiş təkliflər hazırlanmışdır;

- ev təsərrüfatının inkişafının turizmdə rolu və onların qarşılıqlı əlaqəsinin əsas istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir;

- əhalinin gəlirlərinin və xərclərinin turizm xidməti ilə səmərəli əlaqələndirilməsinə dair təkliflər hazırlanmışdır.

Tədqiqatın təcrübi əhəmiyyəti: Tədqiqatın nəticələrindən iqtisadi-sosial inkişaf konsepsiyasında, regionların sosial-iqtisadi inkişaf proqramlarının hazırlanmasında istifadə edilə bilər. Kənd təsərrüfatı ilə turizmin inkişafı arasında əlaqələrin təşkili və idarə olunmasında və aqrar bölmədə struktur dəyişikliklərinin həyata keçirilməsində tədqiqatın səmərəli nəticələrindən istifadə etmək olar.

Bununla yanaşı ev təsərrüfatı ilə turizm bazasının qarşılıqlı əlaqələndirmək və turistlər üçün məhsul və xidmətlərin istehlak səviyyəsini müəyyən etmək məqsədi ilə dissertasiyanın nəticələrindən istifadə oluna bilər.

Tədqiqat işi üzrə hazırlanmış nəticə və təkliflərin tətbiqi mümkünlüyü mütəxəssislər tərəfindən baxılıb bəyənilmişdir. Xüsusilə ərzaq təhlükəsizliyi baxımından kənd təsərrüfatının təkmilləşdirilməsi, aqrar sahəyə ayrılan subsidiyaların səmərəliliyin yüksəldilməsində aqrar bazar strukturunun rolu barədə hazırlanmış tövsiyə və təkliflərin tətbiqinin gərəkliyi qeyd edilmişdir.

Tədqiqatın nəticələrinin sınaqdan keçirilməsi və istifadə olunması. Dissertasiya işinin əsas nəzəri müddəaları və nəticələri Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Kənd Təsərrüfatının İqtisadiyyatı və Təşkili İnstitutunda keçirilən beynəlxalq elmi-praktiki konfransların materiallarında (Bakı, 2010, Bakı, 2012), “Aqroturizm potensialının qiymətləndirilməsi” (Bakı 2012), “Turizm sənayesinin inkişafı və ölkənin iqtisadi dayanıqlığında rolu” (Bakı, 2013) elmi məqalələrdə öz əksini tapmışdır. Dissertasiya işində əldə olunan nəticələr Masallı və Xaçmaz Mədəniyyət və Turizm şöbələrinə təqdim olunmuş və istifadə üçün qəbul edilmişdir (arayışlar № 106, 15.04.2011,

№95, 12.04.2014).

Dissertasiya mövzusu üzrə 7 elmi məqalə dərc olunmuşdur.

Tədqiqat işinin quruluşu və həcmi. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil və nəticədən ibarət olmaqla 137 səhifədən ibarətdir. Burada 17 cədvəl, 8 sxem və 4 şəkil verilmişdir. Dissertasiya işinin yazılmasında 115 ədəbiyyatdan istifadə olunmuşdur.

TƏDQIQAT İŞİNİN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiya işinin giriş hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, onun öyrənilmə vəziyyəti, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, obyekt və predmeti, nəzəri-metodoloji əsasları, elmi yeniliyi, təcrübi əhəmiyyəti tədqiqatın nəticələrin sınaqdan keçirilməsi və istifadə olunması şərh edilir.

Dissertasiya işinin birinci fəslində “Turizmin sosial-iqtisadi mahiyyəti və onun inkişafının problemləri” tədqiq edilir. Burada turizmin inkişafının genetik əsasları və inkişaf meylləri onun sosial-iqtisadi inkişafda rolu araşdırılmış, turizm potensialının qiymətləndirilməsi sahəsində tədqiqat aparılmış və turizmin kənd təsərrüfatının inkişafına təsiri mexanizmi müəyyən edilmişdir.

Turizm mühüm fəaliyyət sahəsi olmaqla özünə məxsus olan nəzəri-metodoloji və praktiki əhəmiyyət kəsb edir. Turizm xidmətinin öyrənilməsində təşkilati-iqtisadi, sosial amillərin roluna daha çox diqqət yetirilir. Turizmin inkişafını zəruri edən şərt real iqtisadiyyatın dinamik olaraq inkişafı, ölkənin iqtisadi potensialın mövcud imkanları və perspektiv struktur dəyişmələri ilə daha çox bağlıdır. Hər bir ölkənin iqtisadi inkişaf meylləri, dinamikası, resurslarının mövcud vəziyyəti və perspektivi turizmin inkişafına iqtisadi baza yaradır.

Hər bir ölkədə turizmin inkişafının əsasını mövcud iqtisadi potensial və ondan səmərəli istifadə olunması təşkil edir. O cümlədən, iqtisadi artım, resurs potensialı və onların turizm dövryyəsinə cəlb edilməsi imkanları möhkəm iqtisadi baza yaradır. Turizm bazarı təkcə daxili tələbat deyil, həm də xarici ölkələrin kapital axınına səbəb olduğu üçün, onun genişləndirilməsi coğrafi-təbii və həmçinin iqtisadiyyatın struktur dəyişmələri ilə əlaqədardır. Belə ki, təbii-coğrafi mühitin mövcud olması, əhalinin məşğulluğunun yüksəldilməsi məqsədi, həmçinin investisiya ayrılmaları üçün dövlət və xüsusi vəsaitlərin turizm bazarına cəlb edilməsi yolları, iqtisadi stimullar və s. turizm xidmətinə marağı daha da artırır.

Turizmin sosial-iqtisadi mahiyyəti, onun reallaşma istiqamətləri, bu sahənin artım tempi, həmçinin onun strukturu və turizm müəssisələrinin ixtisaslaşma səviyyəsi ilə müəyyən edilir. O cümlədən, turizm xidməti

bütün iqtisadi fəaliyyətlə kompleks şəkildə təsərrüfat əlaqələri kimi çıxış edir. Respublika iqtisadiyyatının formalaşma xüsusiyyətləri, onun təbii-coğrafi, sosial-iqtisadi amilləri və dövlət siyasətin əsas istiqamətləri bilavasitə turizm xidmətinin təsnifləşdirilməsinə imkan yaradır.

Turizmin inkişafı özlüyündə sahələrarası problemdir. Daha çox kənd təsərrüfatı, emal sənayesi, turizm sənayesi və fərdi təsərrüfatın xüsusiyyətləri ilə daha çox bağlıdır. Ona görə də turizmin iqtisadi və sosial rolunu, onun iqtisadi artım səviyyəsinə təsirini və əmtəə xidmət dövriyyəsində iştirakının xüsusi çəki əmsali ilə müəyyənləşdirmək lazımdır. Turizm sferasının formalaşması və inkişafı iqtisadi artım və dinamik inkişaf bazasında baş verir. Azərbaycan Respublikasında hazırlanmış dövlət proqramlarında müəssisələrinin açılması və mövcud turizm obyektlərinin səmərəli istifadəsi əsasında reallaşır. Turizmin iqtisadiyyatı və idarə edilməsi büdcə gəlirləri və xərclərinin formalaşması və onların istifadəsi ilə turizm xidmətinin perspektiv imkanları və mühüm istiqamətləri nəzərdə tutulur. Xüsusilə iqtisadi inkişaf strategiyasında Turizmin inkişafı kənd təsərrüfatı, tikinti və yerli əlverişli sfera kimi turizm sahibkarların yaratdığı iqtisadi potensialın istifadəsi ilə öz imkanlarını artırır. Beynəlxalq əlaqələrin dərinləşməsi xarici ölkələrin iqtisadi əlaqələrinin genişlənməsi məqsədi ilə turizm səmərəli sahə rolunu oynayır. Beynəlxalq turist daşımalarının dinamikası Azərbaycan Respublikasında aşağıdakı meylləri ilə ifadə olunur (cədvəl 1).

Cədvəl 1.

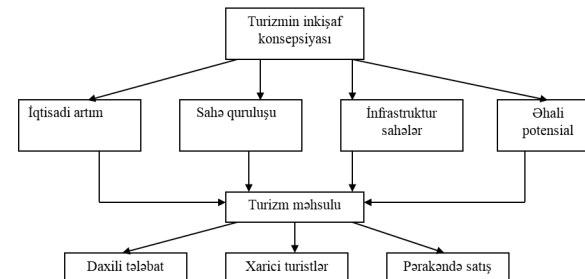
Sərhəddən buraxılan vətəndaşların say dinamikası (min nəfər)

İllər	2006	2008	2010	2012
Sərhəddən buraxılan vətəndaşların ümumi sayı	6096,5	8041,9	10210,3	12 679,0
o cümlədən:				
Azərbaycan vətəndaşları	3576,0	4259,8	6291,7	7716,9
xarici ölkə vətəndaşları	2520,5	3782,1	3918,6	4962,1
Ölkə ərazisinə buraxılan vətəndaşların sayı	3002,0	3996,4	5079,0	6326,6
o cümlədən:				
Azərbaycan vətəndaşları	1740,0	2097,5	3116,1	3842,5
xarici ölkə vətəndaşları	1262,0	1898,9	1962,9	2484,1
Ölkə ərazisindən kənara buraxılan vətəndaşların sayı	3094,5	4045,5	5131,3	6352,4
o cümlədən:				
Azərbaycan vətəndaşları	1835,9	2162,4	3175,6	3874,4
xarici ölkə vətəndaşları	1258,6	1883,1	1955,7	2478

Cədvəldən göründüyü kimi, son illər sərhəddən buraxılan vətəndaşların

sayı əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Belə ki, əgər 2006-cı ildə sərhəddən buraxılan vətəndaşların sayı təxminən 6,1 milyon nəfər təşkil edirdisə, 2012-ci ildə bu göstərici 2,1 dəfə artmışdır. Sevindirici haldır ki, beynəlxalq səfərlər zamanı ölkə sərhədlərini keçən vətəndaşların tərkibində Azərbaycan vətəndaşları böyük üstünlüyə malikdirlər və bu üstünlük həm ölkə ərazisinə buraxılan, həm də ölkə ərazisini tərk edənlər üzrə özünü biruzə verir.

Turizmin inkişafının iqtisadi artımla qarşılıqlı əlaqəsi onunla müəyyən olunur ki, turizm xidmətlərindən əldə olunan gəlirlərin həcmi daha çox olduqca, ondan insanların həyat səviyyəsinin artmasına təsiri də bilavasitə artır. Hər bir fəaliyyət sahəsinin turist infrastrukturuna çevrilməsi bu sahənin kompleks inkişaf xüsusiyyətlərindən daha çox asılıdır. Ona görə də turizm nüvə rolunu oynaya bilən məqsədli proqramın aparıcı həlqəsi kimi digər sahələrin inkişafına təsir edir. Kompleks sistem olaraq sənaye turizmi, kənd təsərrüfatı turizm və onların malik olduğu infrastruktur sferası qarşılıqlı surətdə inkişaf edir. Turizm məhsulunun formalaşmasında aralıq məhsul kimi digər sahələrin iştirak payı ilə yanaşı infrastruktur sahələrinin iştirak payı planlaşdırılır. Turizmdə planlaşdırma, makroiqtisadi problemlər, iqtisadi artım infrastrukturudur sistemi və sahələrarası əlaqələrin aşağıdakı kimi müəyyən etmək olar.

Şək. 1. Turizmin inkişafının sahələrarası proporsiyalara təsiri

Sxemdən göründüyü kimi, turizmin sahə və məhsul strukturu potensial bölgü və istifadə sferası ilə daha çox bağlıdır. Turizm məhsulunun təyinatı kommersiya marağı, yaxud şəxsi istehlak məqsədi ilə istifadə oluna bilər.

Turizmin inkişafı, onun sosial-iqtisadi inkişafda rolu, turizm potensialının formalaşması və istifadəsinin səmərəliliyi ilə ölçülür. Turizm potensialı dedikdə turizm dövriyyəsinə cəlb olunan, mülkiyyət tabeliyyindən asılı olmayan, turistlərin tələbinə uyğun istifadə edilən maddi maliyyə imkanları, iş qüvvəsi və həmçinin təşkilati idarəetmə təcrübəsi nəzərdə

tutulur. Turizm potensialı dinamik proses olmaqla, onun strukturu təkrar istehsal, maddi əşya və həmçinin faydalılıq dərəcəsinə görə təsnifləşdirilə bilər.

Turizmin inkişafında aqrar sektor və təbii-coğrafi şərait dominant rolun oynayır. Bu dominantlıq turizm bazarının tələb və təklifinə uyğun olaraq müəyyən edilir. Turizm xidmətinin məqsədi hər bir turistin tələbinin ödənilməsi və həmçinin turist obyektinin inkişaf dinamikası ilə səciyyələnir. Kənd təsərrüfatı Azərbaycanın milli iqtisadiyyatının formalaşması və inkişafında istehsal, bölgü mübadilə və istehlak tsiklinin ardıcıl olaraq baş verməsi turizm xidmətinin intensivliyini də artırır.

Turizmin kənd təsərrüfatı ilə əlaqəsində prioritetlər istiqamətlər və vəzifələri konkret olaraq müəyyənləşdirir. Daha çox təbii nemətlər, torpaq və coğrafi şəraitin turizm məqsədi ilə istifadə olunmasına daha çox üstünlük verilir.

Azərbaycanın bütün rayonlarının özünəməxsus əlverişli coğrafi və təbii iqlim şəraitinin olduğuna görə həmin regionlarda müxtəlif növ turizm sənayesinin yaradılmasına ehtiyac duyulur. Bu problemin vaxtında həll olunması bütün regionlarda, şəhər, qəsəbə və kəndlərdə əhalinin məskunlaşması və işlə təmin olunması səviyyəsi də artmış olar. Bununla yanaşı xarici turistlərin ölkəyə cəlb olunması xarici turistlərin maraqları artdıqca həm Azərbaycan iqtisadiyyatının xarici vətəndaşlar tərəfindən tanınmasına həm də müxtəlif kənd təsərrüfat məhsullarının istehsalına stimül yaranmış olar.

Onu da qeyd etmək olar ki, Azərbaycanda hər il təbii-iqlim şəraitindən asılı olaraq müxtəlif kənd təsərrüfat malları bir-birini əvəz edir ki, bura turistlərin daha çox maraqlıdır. Turistlər bəzi hallarda regionlarımızda keçirilən məhsul bayramlarında həvəslə iştirak edir və öz ölkələrində bu təcrübənin yayılmasını arzu edirlər. Bunlara misal olaraq Novruz bayramını, Göyçayda keçirilən Nar bayramının keçirilməsini, Lənkəran zonasında sitrus bitkilərinin, Şəki rayonunda şirniyyat məhsullarının nümayiş etdirilməsini göstərmək olar.

Kənd təsərrüfatı istehsalının ali məqsədi ölkənin ərzaq tələbatını ödəmək, həmçinin kənd təsərrüfatı potensialından səmərəli istifadə etməkdir. Artıq elə bir şərait yaranmışdır ki, kənd təsərrüfat məhsullarının istehsalını bilavasitə turizm xidmətinin tələblərinə uyğunlaşdırılmalıdır.

Kənd təsərrüfatı istehsalı həm ərazidə, həm də əraziyə gələn bütün turistlərin əmtəə və xidmətlərə olan tələbatını ödəməlidir. Bununla yanaşı turistlərin fəaliyyəti üçün fərdi xidmət, aqrar xidməti, marketinq xidməti yaradılmalıdır.

Kənd təsərrüfatının turizm sferası ilə əlaqəsi turizm məhsulundan və potensialından kənd təsərrüfatının inkişafı və onun infrastruktur sisteminin formalaşması üçün istifadə olunmasıdır. Bu zaman kənddə turistlərin istehlak səviyyəsinə uyğun təsərrüfat fəaliyyəti qururlar. Dövlətin turizm siyasətinin başlıca məqsədi, kənd əhalisinin maddi rifahını yaxşılaşdırmaq, yeni iş yerinin yaradılmasına şərait yaratmaqdır. Kənd təsərrüfatının prioritet istiqamətlərindən biri də ixrax yönü istehsal və emal sənayesinin daha da genişləndirilməsi və son nəticədə kənd təsərrüfatının mühüm sahələrinin inkişafına yol açmaqdır. Kəndlərdə sahibkarlığın inkişafı dövlət turizmin inkişafı üçün kənd təsərrüfatı məhsullarının artırılmasına güzəştli kreditlər və bəzi yardımlar edilir. Sahibkarlığa Kömək Fondu turizm ilə məşğul olan fiziki və hüquqi şəxslərə yardım etməklə, onların turizm bazarında rolunu daha da artırır.

Turizmin inkişaf üçün ayrı-ayrı sahələrin vəzifələri turizm sahibkarlığına kömək üçün nəzərdə tutulmuş neft gəlirlərindən istifadə mexanizmləri müəyyən edilmişdir. «Azərbaycan Respublikasında Turizmin İnkişafına dair 2010-2014-cü illər üçün Dövlət Proqramı» üzrə turizmin inkişafının kompleks proqramı tərtib edilmiş və dövlət himayəsinin əsas istiqamətlərin irəli sürmüşdür. Dövlət büdcəsinin məharicində turizmin inkişafı üçün xüsusi vəsait ayrılmışdır. Azərbaycanda turizm təcrübəsinin daha geniş yayılmasına dövlət dəstəyi artır. Xüsusilə Yunanıstan, İspaniya, Avropa ölkələri, Asiya və bir sıra dünya ölkələrinin turizm şirkətlərinin imkanlarından istifadə edilir və onların Azərbaycanın turizm bazarında fəaliyyəti daha da genişlənir. Xarici ölkələrin turizm şirkətlərinin Azərbaycana gəlməsini şərtləndirən mühüm amillərdən biri də ölkəmizin təbii coğrafi cəhətdən daha çox cəlbedici olmasıdır.

Respublikada 12 təbii və tarixi turizm üçün yararlı qoruqlaqla formalaşmış, 17 ov təsərrüfatı, 250-dən çox göl və 1200-ə qədər kiçik çaylar mövcuddur. Respublikada regionların ərazisində kompleks idman obyektləri, mədəniyyət guşələri və infrastruktur sistemi yaradılmışdır. Müasir şəraitdə respublikada şəhərlərarası nəqliyyat əlaqələri, yükdaşıma, əhalidəyişmə üçün yaranan nəqliyyat vasitələri, onların xidmət səviyyəsi və yol infrastrukturunu beynəlxalq tələblərə uyğun rabitə və informasiya sistemi formalaşmışdır. Bunlarla yanaşı ölkəmizin iri şəhərlərində, qəsəbələrində müasir tipli mülki tikintilər, mehmanxanalar kompleksi fəaliyyət göstərir ki, bu da xarici turistlərin cəlbediciliyini daha da artırır.

Turizmin regionlar üzrə yerləşməsində infrastruktur amilləri kimi silsilə dağların, çayların, mineral suların, tarixi abidələrin və yaşayış üçün ucuz istirahət obyektlərinin fəaliyyəti daha çox maraq doğurur. Turizmin regional

xüsusiyyətlərindən biri də arada aparıcı sənaye sahəsi olan emal sənayesinin xüsusilə, şarab, üzüm və bir sıra konserv sənayesinin fəaliyyət göstərməsidir. Digər tərəfdən turizm müəssisələrinin yerləşməsi, onun marketing quruluşu, seqmentləşdirilməsi və idarəetmə məsələləri turistlərin fəallığının artmasında mühüm rol oynayır.

Dissertasiya işinin ikinci fəslə "Kənd təsərrüfatı və kəndin sosial-iqtisadi transformasiyasının turizmin inkişafı ilə əlaqəsi" adlanır. Burada kənd təsərrüfatı potensialının turizm dövryyəsinə cəlb edilməsi istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsinə səy göstərilir, kəndin və turizmin qarşılıqlı əlaqəsi mexanizmləri açıqlanır, region turizminin tənzimlənməsi və sahə strukturunun təkmilləşməsi istiqamətləri araşdırılır.

Kənd təsərrüfatının inkişafı, onun istehsal həcmnin artırılması, strukturunun təkmilləşməsi, turizm xidmətilə əlverişli şəraitin yaranmasına səbəb olur.

Kənd təsərrüfatının resurs potensialından istifadə olunması və onun səmərəliliyinin yüksəldilməsi kənd təsərrüfatının sonrakı ixtisaslaşma səviyyəsini müəyyən edir. Turizm baxımından kənd təsərrüfatı potensialının qiymətləndirməsi kənd təsərrüfatında istehsal olunan məhsulların turizm ehtiyaclarını hansı səviyyədə ödənilməsi ilə bağlıdır. Turizm xidmətinin kənd təsərrüfatı ilə əlaqəsini qiymətləndirdikdə turizm dövryyəsinə cəlb olunan xammal, əmək və hazır məhsul istehsalının müxtəlif mülkiyyət formaları ilə necə ödənilməsi imkanları nəzərdə tutulur. Bu baxımdan kənd təsərrüfatının ətraf mühitə yəni torpağa havaya və meşə təsərrüfatına təsiri son nəticədə ondan istifadənin səmərəliliyinin bir daha təsdiq edir istiqamətidir. Kənd təsərrüfatı potensialının daim artımı bütövlükdə dövlətin struktur və sosial siyasətinin əsas istiqaməti kimi dəyərləndirilir.

Turizm sahibkarlığının kənd təsərrüfatının aparıcı sahələrinin inkişafına birbaşa təsir göstərir. Hər bir sahibkarlıq fəaliyyəti turizm xidmətinin formalaşması üçün makro və mikro səviyyədə ona şərait yaradır. Belə turizm xidmətində sahibkarlar tərəfindən turistlərin ekoloji cəhətdən təmiz məhsullarla təmin edilməsinə daha çox səy göstərir. Məhsul istehsalının həcmi və onun marketing xidməti son nəticədə daxili bazarda istehlak üçün yerli məhsulun miqdarını, onun səmərəli istifadəsini təmin edir. Əhalinin ərzaq təminatı artdıqca, onun ixracatı üçün əlavə vəsait, turistlərin istehlakı üçün turizm sənayesinə xammal yaratmaq imkanları artır. Bu baxımdan, son illərdə kənd təsərrüfatı bitkilərinin istehsalının həcmi və strukturunu aşağıdakı cədvəl materiallarından görmək olar.

Cədvəlin məlumatlarından göründüyü kimi, keçən on il ərzində kənd təsərrüfatında bitkiçilik məhsulları istehsalında əhəmiyyətli artıma nail

olunmuşdur. ən aşağı artım tərəvəz istehsalı üzrə (29,6%) müşahidə edildiyi halda, ən yüksək artım dən üçün günəbaxan istehsalında müşahidə edilmişdir ki, bu da əsasən emal sənayesinin inkişafı ilə əlaqəlidir.

Cədvəl 2

Kənd təsərrüfatı bitkilərinin ümumi yığımı (təsərrüfatın bütün kateqoriyaları üzrə)

İllər	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2002-ci illə müqayisədə 2012-ci ildə, %
Dənli və dənli paxlalılar	2195,9	2158,2	2078,9	2498,3	2000,5	2802,2	27,6
Pambıq	80,4	135,7	130,1	55,4	38,2	57,0	-29,1
Tütün	3,3	6,5	4,8	2,5	3,2	4,3	30,3
Kartof	694,9	930,4	999,3	1077,1	953,7	968,5	39,4
Tərəvəz	974,6	1076,2	1186,4	1228,3	1 189,5	1216,2	24,8
Ərzaqlıq bostan bitkiləri	330,3	355,3	362,1	407,7	433,6	428,0	29,6
Şəkər çuğunduru	115,8	56,8	167,2	190,7	251,9	173,8	50,1
Dən üçün günəbaxan	10,8	14,3	15,9	16,5	15,5	19,7	82,4

Təəssüflə qeyd etməliyik ki, müşahidə olunan dövrdə pambıq istehsalında geriləmə baş vermişdir. Müqayisə olunan dövr ərzində pambıq istehsalı 29,1% aşağı düşmüşdür.

Turizmin inkişafı daha çox hər bir regionda resurs təminatı ilə yanaşı, xarici turistlərin axınına da stimül yaratmaqla tənzimlənir. Bu məqsədlə turizm bazarının region strukturu ilə yanaşı, onun marketing strukturu formalaşır. Marketing planlaşması turizm motivləşməsinə səbəb olan sosial-iqtisadi parametrlər, və həmçinin bazar prioritetləri üzərində qurulur. Bazar tələbi isə turistlərin hansı ölkədən gəlməsi, şəxsi tələbatı, onların turizmə həvəsinin olması istehlak davranışı ilə tənzimlənir. Turizmdə bazar təklifi turistlərin fəaliyyətini və cəlbediciliyini daha da artırır.

Turizmin Azərbaycan iqtisadiyyatında rolu, onun perspektiv istiqamətli olması, daha çox neft gəlirlərindən optimal istifadə olunması yolu ilə təmin edilir. Optimal bölgü sisteminə görə neft gəlirlərinin azalması tempinə uyğun olaraq turizm gəlirlərinin artması xeyli dərəcədə itirilmiş məbləğin kompensasiya olunmasına gətirib çıxarır. Ona görə də respublikada turizm xidməti və onun regional aspektləri sosial-iqtisadi inkişafın hərəkətverici amilidir.

Son illərdə mehmanxana təsərrüfatının inkişafı və onların

infrastrukturunun daha da genişlənməsi xaricdən gələn turistlərin sayını da artırır. Mehmanxana və mehmenxana tipli müəssisələrin sayının artımı ümumi iqtisadi artım səviyyəsi ilə daha çox bağlıdır və son nəticədə müxtəlif növ turizm xidmətlərinin inkişafına təsir göstərir.

Cədvəl 3

Azərbaycanda mülkiyyət növləri üzrə mehmanxana və mehmanxana tipli müəssisələrin nömrə fondu, vahid

İllər	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Cəmi							
Nömrələrin (otaqların) ümumi sayı	11403	11829	12789	13964	14158	14815	15898
O cümlədən:							
lüks nömrələr	1592	1849	1994	2286	2445	2645	2627
I dərəcəli nömrələr	5690	6008	6066	6700	5825	5974	6429
turist dərəcəli nömrələr	4121	3972	4729	4978	5888	6196	6842
Dövlət							
Nömrələrin (otaqların) ümumi sayı	5371	4575	4228	3854	2198	1972	1538
O cümlədən:							
lüks nömrələr	400	271	249	298	252	159	65
I dərəcəli nömrələr	3038	2634	2465	2137	551	552	287
turist dərəcəli nömrələr	1933	1670	1514	1419	1395	1261	1186
Xüsusi							
Nömrələrin (otaqların) ümumi sayı	4969	6122	7393	8947	10580	11557	12715
O cümlədən:							
lüks nömrələr	673	1066	1187	1465	1567	1860	2060
I dərəcəli nömrələr	2212	2857	3198	4107	4652	4823	5328
turist dərəcəli nömrələr	2084	2199	3008	3375	4361	4874	5327
Xarici							
Nömrələrin (otaqların) ümumi sayı	654	704	717	712	940	846	1146
O cümlədən:							
lüks nömrələr	425	416	419	427	412	412	449
I dərəcəli nömrələr	135	195	101	111	396	373	508
turist dərəcəli nömrələr	94	93	197	174	132	61	189
Birgə							
Nömrələrin (otaqların) ümumi sayı	409	428	451	451	440	440	499
O cümlədən:							
lüks nömrələr	94	96	139	96	214	214	53
I dərəcəli nömrələr	305	322	302	345	226	226	306
turist dərəcəli nömrələr	10	10	10	10	-	-	140

Cədvəldən göründüyü kimi, mehmanxana və mehmanxana tipli

müəssisələrin nömrə fondu 2006-2012-ci illər ərzində əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Belə ki, nömrələrin cəmi sayı müqayisə olunan dövrdə 39,4 dəfə artmışdır ki, bu da turistlərin yerləşdirilməsində, tələbatın ödənilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Turistlərin xarici ölkələrdən gəlməsi, onların məqsədləri turizm müəssisələrinin mövcud standartlara uyğun olmasından daha çox asılıdır. Eyni zamanda xaricdən gələn turistlərin zövqü, şəraitə uyğunlaşması, yerli əhali ilə ünsiyyət qurması zəruri amillərdən biridir. Azərbaycan Respublikasında xarici ölkələrdən gələn turistlərin içərisində uzaq xarici ölkələrin xüsusi çəkisi ilbəil artır. 2000-ci ildə bütün göndərişlərin içərisində 50% yerli vətəndaşları, 11% MDB məkanını, 39%-i isə digər ölkələri təşkil edir.

Cədvəl 4

Səfərlərin məqsədinə görə yerləşdirilmiş şəxslərin sayı, nəfər

İllər	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Yerləşdirilmiş şəxslərin sayı	291617	305483	431 574	424 237	438479	510162	624924
o cümlədən məqsədlər üzrə:							
turizm məqsədilə	231252	242248	342238	336420	347972	425666	520958
istirahət, əyləncə	100132	104893	148189	145670	150832	172797	225646
İşgüzar	100363	105136	148531	146006	151012	185094	247304
müalicə	15118	7719	24541	30992	28424	27533	15145
digər turizm məqsədilə	15639	24500	20977	13752	17704	40242	32863
digər məqsədlə	60365	63235	89336	87817	90507	84496	103966

Turistlərin ölkəyə gəlmələri ölkə iqtisadiyyatında baş verən struktur dəyişmələrindən daha çox asılıdır. Xüsusilə regionların şəraitinin kompleks surətdə yaxşılaşması regional turizmin hərtərəfli surətdə inkişafına təsir edir.

Məqsədlərə görə turistlərin həcmində işgüzar turizm daha çoxluq təşkil edir. Belə ki, onların sayı 2012-ci ildə 247,3 min nəfər təşkil edib ki, bu da istirahət və əyləncə məqsədi ilə gələn turistlərdən 9,6%, müalicə məqsədi ilə gələnlərdən və yerləşdirilən əhalidən 16,3 dəfə çoxdur.

İşgüzar səfərlərlə bağlı olan turizm fəaliyyəti daha çox biznes və turizm sahibkarlığının inkişafı ilə daha çox bağlıdır.

Azərbaycan Respublikasında yaradılan şəhər və regional infrastrukturun əlverişli olması daha çox qonşu ölkələrdən 5-7 günlüyə gələnlərin sayını artırır. Dini mərasimlər, bayramlarla bağlı İran və Türkiyədən Azərbaycana gələn turistlərin əsas məqsədi istirahət və gəzinti təşkil edir.

Kənd turizmi daha çox intensiv xarakter daşıyır. Belə ki, gələn turistlərin

məqsədlərinə uyğun olaraq regionların turist müəssisələri üzrə ixtisaslaşması səviyyəsi daha da artır. O cümlədən respublika mərkəzindən çox uzaq olmayan Azərbaycan regionlarında da təbii mühitlə bağlı turizm fəaliyyətini təşkil etmək imkanları artır.

Belə ki, Quba-Xaçmaz iqtisadi regionlarının təbii və coğrafi şəraiti qış və yaz turizmi üçün yararlı xüsusiyyətlər kəsb edir. O cümlədən, xizək, gəzinti və istirahət məkanı kimi, bu regionların kompleks şəraitindən istifadə etmək üçün azad iqtisadi zonalar yaratmaq olar. Kür çayının Mingəçevir və əsas Aran regionları hissəsində idman bazalarını genişləndirmək çox səmərəlidir. Şəki-Zaqatala-Qax turizm zonası daxili və xarici turistlər üçün təbii resursları və iqliminə görə çox maraqlı və əhəmiyyətlidir. Naxçıvan Muxtar Respublikasında dini turizm, istirahət və işgüzar turizm sahələrinin inkişafı əhəmiyyətlidir.

Turizmin regional xüsusiyyətləri və ayrı-ayrı sahə potensialına əsaslanan inkişaf meyilləri bu sahənin səmərəli idarə olunması aspektlərini formalaşdırır. Dövlətin turizm sahəsinin inkişafına əsas dəstəyi qanunlar və proqram xarakterli tədbirlər yolu ilə həyata keçirilir. Turizmin inkişafının dövlət tənzimlənməsi, ayrı-ayrı sahə və ərazi prioritetlər nəzərə alınmaqla reallaşır.

Turizmin dövlət tənzimlənməsinin nəzəri-metodoloji əsasını konseptual baxımdan turizmin respublikada potensial və perspektiv sahə kimi inkişafı, struktur dəyişmələrinin həyata keçirilməsi, büdcə gəlirlərinin artan tempinin saxlanılması və əhalinin iş yerləri ilə təmin edilməsinin təşkilidir.

Turizmin dövlət tənzimlənməsi ərazi və sahə tənzimlənməsi prinsiplərinə uyğun həyata keçirilir.

Turizmin dövlət tənzimlənməsi dövlət xərcləri, yaxud yerli gəlirlər, digər müəssisə və təşkilatların, yerli büdcə gəlirlərinin düzgün istifadəsi, onların turizm dövriyyəsinə cəlb edilməsində tətbiq olunan normativlər, stimullar və həmçinin ödəmələr yolu ilə baş verir. Hər bir turizm məhsulunun istehsalına çəkilən xərclərin təbii, coğrafi dəyəri, onun qiymətini müəyyənləşdirir. Turizmdə inhisarçılığın qarşısının alınması onun təbii inhisarlar haqqında qanunla tənzimlənməsi yolu ilə baş verir. Bu zaman torpaq kadastrı, torpağın bazar və təkrar istehsal qiymətləri müəyyən olunması nəzərə alınır.

Turizmin sosial-iqtisadi rolu dövlətin iqtisadi və sosial inkişaf strategiyasına uyğun olaraq həyata keçirilir. Bu proqramlara aşağıdakı konseptual istiqamətləri və təşkilatı – iqtisadi mexanizmləri aid etmək olar:

- regionların 2009-2015-ci illərə qədər olan sosial-iqtisadi inkişafının kompleks proqramları;

- yoxsulluğun ləğvi və davamlı inkişaf proqramı (2008-2015-ci illər);

- turizmin inkişafının kompleks proqramları (2010 – 2014-cü illər);
- sosial-mədəni və xidmət sferasının inkişafına yönəldilən sahə proqramları;

- kəndin və kənd təsərrüfatının inkişafının ərazi və sahə proqramları;
- xarici ticarət və beynəlxalq əlaqələrin təkmilləşməsi üçün gömrük nəzarət, xüsusi zonalar dair dövlət sərəncamları və hökumətin normativ-hüquqi sənədləri;

- sahibkarlığa kömək, bir sıra ünvanlı sosial-iqtisadi tədbirlərin əsaslandırılması proqramları.

Azərbaycan Respublikasının zəngin təbii sərvətlərə malik olması, özünəməxsus iqlimi, fauna və florası, geosiyasi regionda yerləşməsi, Böyük İpək Yolunun Azərbaycandan keçməsi, zəngin neft, qaz və karbohidrogen ehtiyatlarına malik olması daim xarici iş adamlarının diqqət mərkəzindədir. Xarici turizmin dövlət tənzimlənməsini həyata keçirmək məqsədilə, həmçinin respublikamızın vətəndaşlarının turist kimi xaricə getməsinə, xarici ölkə vətəndaşlarının Azərbaycana gəlməsinə, nazirlik, idarə və təşkilatların xarici turizm sahəsində fəaliyyətini əlaqələndirməsi məqsədilə 1991-ci ilin sentyabrında Xarici Turizm üzrə Baş İdarə ləğv olunaraq, onun əvəzində Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti nəzdində Xarici Turizm Şurası yaradılmışdır. Sonra Struktur İslahatlara dair Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanına əsasən 2001-ci il 18 aprelində Xarici Turizm Şurası ləğv edilərək Gənclər, İdman və Turizm Nazirliyi yaradılmışdır. Həmin ilin sentyabr ayında isə Azərbaycan Ümumdünya Turizm Təşkilatına üzv qəbul edilmişdir.

Beynəlxalq turizmin inkişafında Ümumdünya Turizm Təşkilatının rolu əvəzsizdir. Bu təşkilat 1925-ci ildə Haaqada Rəsmi Turist Assosiasiyaları Beynəlxalq Konqresi kimi yaradılmış və ona daimi status verilmişdir. İkinci Dünya müharibəsindən sonra təşkilatın adı Rəsmi Turist Assosiasiyaların Beynəlxalq İttifaqı kimi dəyişilmiş və qərargahı Cenevrə şəhərinə köçürülmüşdür. Hazırda turizm xidməti sürətlə inkişaf edir və müasir həyatın ayrılmaz hissəsinə çevrilməyə başlamışdır. Odur ki, turizmin inkişafına nəzarət, hökumətlərarası əlaqələrin tənzimlənməsini təmin etmək və beynəlxalq əməkdaşlıq üçün daha effektiv mexanizmin yaradılması tələb olunur. 1970-ci il sentyabrın 27-də Meksikada keçirilən Fövqəladə Baş Assambleyasında Rəsmi Turist Assosiasiyaların Beynəlxalq İttifaqının dövlətlərarası quruma çevrilməsi qərara alındı və Ümumdünya Turizm Təşkilatının nizamnaməsi qəbul olundu. Hazırda bu təşkilat özündə 150 dövləti birləşdirir və üzv ölkələrin turizm siyasətinin formalaşmasında, həyata keçirilməsində yaxından iştirak edir. İndi bütün dünya 1970-ci ildən

başlayaraq hər il 27 sentyabrı Beynəlxalq Turizm günü kimi təntənəli şəkildə qeyd edir. Son dövrlər inkişaf etmiş ölkələrdə bu günün rəsmi surətdə qeyd olunması ənənə halını almışdır.

Beləliklə, dövlət səmərəli turizm siyasəti yeritməklə, onun aşağıdakı istiqamətlərdə inkişafını təmin edir. Turizmin məqsədəuyğun inkişafını təmin etmək üçün iqtisadi, ictimai-siyasi şəraitin seçilməsi; turizm iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətinin artırılması; turizmdə inhisarçılıq meyllərini aradan qaldırma turizm sahibkarlığına əlverişli mühit yaratmaq; əhalinin daha çox hissəsinin turizmin inkişafında iştirakına imkan yaratmaq; beynəlxalq turizmdə əməkdaşlığı genişləndirmək. Bu tənzimləmə istiqamətlərinin vaxtında həyata keçirmək üçün dövlət iki qrup tədbirlər sistemini müəyyən etməlidir. Bunlara ilk növbədə, sahənin inkişafını müəyyənləşdirən möhkəm hüquqi, maliyyə, iqtisadi bazanı yaratmaq; ikincisi isə özəl sektorun prioritet sahələrinin inkişafında qarşılaşdığı investisiya qoyuluşlarına dəstək verməkdir.

Dissertasiya işinin üçüncü fəsilə «Turizmin inkişafında kəndin sosial-iqtisadi potensialının istifadəsinin təkmilləşmə mexanizmləri» adlanır. Burada kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı, bazar təklifinin təkmilləşməsi məsələləri araşdırılmış, ev təsərrüfatının inkişafı və onun turizm ilə əlaqəsinin təkmilləşdirilməsi yolları müəyyənləşdirilmiş, turizm resurslarının istifadə mexanizmləri açıqlanmışdır.

Turizmin inkişafı bir sıra problemlərin ərazi və sahələrin inkişaf konsepsiyası və konkret proqramlarına uyğun təşkil və idarə olunur. Turizm bazarının sahə quruluşu, onun əmtəə və xidmət bazarına, infrastruktur sisteminə uyğun formalaşır.

Kənd təsərrüfatı istehsalının artırılması, qeyri-neft sektorunun inkişafı, infrastruktur obyektlərinin tikilməsi və onların turizm məqsədi ilə istifadəsi yollarının təkmilləşdirilməsi istiqamətlərini əhatə edir.

Perspektiv inkişaf istiqamətində qeyri-neft sektorunun artırılması istiqamətləri daha çox infrastruktur layihələri, emal sənayesinin, turizm xidməti və turizm sənayesinin məhsulunun artımı ilə bağlı olmalıdır. Kənd təsərrüfatı Azərbaycan Respublikası üçün ənənəvi sahə olmaqla istehsal və istehlak bazarının formalaşmasında mühüm yer tutur və turizm potensialının artmasına təsir göstərir. Kənd təsərrüfatı istehsalının həcmının artması turistlər üçün aqromarketing xidmətinin və aqroturizm servizinin artmasına birbaşa təsir göstərməkdədir.

Proqnozlardan görünür ki, sənaye sahəsinin ümumi daxili məhsulun formalaşmasında xüsusi çəkisi azalır, kənd təsərrüfatı, xidmət və tikinti sahəsinin xüsusi çəkisi çoxalır. Kənd təsərrüfatı sahələrinin perspektiv rolu

onunla müəyyən olunur ki, torpaq və su resurslarından səmərəli istifadə etməklə, yerli tələbata uyğun məhsulu istehsal etmək və xarici ixracat potensialını artırmaq mümkündür. Kənd təsərrüfatı məhsulları birbaşa və dolayısı yolla istehlak bazarında əhalinin və turistlərin əmtəə və xidmətlərə olan tələbatını ödəyir.

Kənd təsərrüfatı istehsalında bitkiçilik və heyvandarlıq məhsullarının emalı və istifadəsi turizm bazarında kommersiya maraqlarını daha çox əks etdirir.

Kənd təsərrüfatı məhsulunun artım səviyyəsi müxtəlif mülkiyyət və təsərrüfat formalarının təşkili və onların məhsuldarlığının yüksəldilməsi həmçinin xarici bazar tələbinə uyğun modifikasiyası ilə bağlıdır. Mühüm təsərrüfat forması, kiçik və orta biznesə əsaslanan və şəxsi istehlaka istiqamətlənən sahələr kimi çıxış edir. Kiçik turizm müəssisələri menecment idarəçiliyi, mövsümü xarakter daşıyan təsərrüfat fəaliyyətini qurmaq üçün əhəmiyyət kəsb edir. Kiçik turizm müəssisələrin sayının artımı, onun istehlakçı segmentinə görə ixtisaslaşması, məhsul və xidmətin yeniləşməsi üçün əsas verir. İri müəssisə forması strateji planlaşma üçün məqsədəuyğun hesab edir. Belə ki, kiçik və orta təsərrüfat formalarının bazar tələbinə uyğun ixtisaslaşması və xarici təsirlərə uyğun olaraq strukturlaşması kənd təsərrüfatı və emal sənayesinin inkişafına düzgün istiqamət verir.

Aqrar bölmədə kiçik təsərrüfat formalarına maddi maliyyə və təşkilati idarəetmə dəstəyinin verilməsi dövlətin aqrar siyasətində mühüm yer tutur. Bunlara aşağıdakıları aid etmək olar:

–kənd təsərrüfatında əmtəə istehsalının optimal gəlir gətirmək qabiliyyətini təmin etmək üçün onlara subsidiyaların verilməsi. Bəzi ölkələrdə subsidiya kənd təsərrüfatı müəssisələrinin rentabellik səviyyəsini 50% saxlamaq imkanı yaradır;

–aqrar sektorun bazar tələblərinə uyğunlaşması üçün subsidiyaların ünvanlı verilməsi və onların istifadəsinə nəzarət;

–kənd təsərrüfatına ünvanlı subsidiyaların verilməsi aqrar sektorun regional istiqamətini daha da artırır.

Kənd turizminin inkişafı ev təsərrüfatı ilə bağlıdır.

Kənd əhalisinin ev təsərrüfatı ərzaq tələbatının ödənilməsinin aparıcı forması olmaqla, bazar iqtisadiyyatı şəraitində turizm potensialından səmərəli istifadə üçün maddi, mədəni, sosial və güclü istehlak bazası yaradır.

Ev təsərrüfatının gəlirləri əsasən natural istehlaka və satış üçün bazara çıxarılan məhsulları reallaşdırmaq xüsusi təsərrüfatda olan fondlardan və daşınmaz əmlakdan istifadə etmək və xidmət sferasını genişləndirmək yolu

ilə artırılır. Həmçinin kənd əhalisinin gəlirləri özünün resurslarını icariyyə vermək, yaxud mənzil və daşınan əmlakla xidmət göstərmək yolu ilə formalaşır. Belə ki, kənd əhalisinin turizm inkişaf edən regionlarda gəlirlərinin və məşğulluğunun bir hissəsi mövsümü xarakter daşıyır, gələn turistlərə xidmət etmək, onların yaşayışı üçün mənzli kirayə verməklə formalaşır. Bunun üçün Naxçıvan Muxtar Respublikasının kəndləri, Şəki-Zaqatala, Quba-Qusar və Bakı kəndlərinin xarici turistlər və yerli əhalinin istirahəti üçün kirayə verilməsi müasir şəraitdə daha da genişlənməmişdir. Mövsümü turizm xidməti kəndin ümumi xidmət infrastrukturunun genişlənməsi ilə yanaşı hər bir fiziki şəxsin və hüquqi şəxs kimi sahibkarın turizm sferasına xərclərini artırır.

Ev təsərrüfatının inkişaf amilləri həmin təsərrüfatda olan iqtisadi potensialdan istifadə etmək faydalılığı, sosial-demoqrafik və ev təsərrüfatlarının ərazi-coğrafi əlverişliyi ilə daha çox bağlıdır. Qeyd edək ki, respublikada ev təsərrüfatı planlı təsərrüfat sistemində olduğu kimi, ərzaq bazarının formalaşmasında və əhalinin məşğulluğunda aparıcı rol oynayır. Əhalinin ev təsərrüfatında məşğulluğunun səmərəliliyi bütün ailə üzvlərinin iqtisadi dövryyəyə cəlb edilməsi imkanları ilə ölçülür. Tədqiqatlar göstərir ki, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalında fəallığını təmin edən, sahibkarlıq təşəbbüsü, məşğulluq və sərbəst vaxt amili ilə yanaşı milli – psixoloji amillərdən də asılıdır. Kənd ailələrinin tərkibində uşaqların sayının çox olması, onların xüsusi təsərrüfatda əməyindən istifadə dərəcəsini artırır. Məktəblilərin, pensiyaçıların ev təsərrüfatında məşğulluq səviyyəsi yuxarıdır.

Ev təsərrüfatını inkişaf etdirmək məqsədilə dövlət dəstəyi daha da genişləndirilir. Kredit şərtləri sahibkarlığa kömək, anti-böhran tədbirləri, məşğulluq və yoxsulluğun aradan qaldırılması məqsədi ilə ev təsərrüfatının inkişafına stimulyat yaratmaq meylləri daha da güclənir.

Ev təsərrüfatına dəstək proqramları yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf proqramları əsasında reallaşır. Ev təsərrüfatı xərclərinin artımı ilk növbədə onların həm ərzaq və qeyri-ərzaq xərclərinin artması, həm də onlara mövcud olan xərclərin daha çox azalması ilə bağlıdır. Belə ki, ev təsərrüfatının xidmət xərcləri hər bir ailədə gəlirlərin səviyyəsi və onun ərzaq, qeyri-ərzaq xərclərinə ayrılan hissəsi ilə mütənasib olaraq dəyişir.

Turizmin inkişaf modeli və onun əsaslandırılması metodikası maliyyə əsasları üzərində qurulur. Turizmin maliyyə tələbatı, əsasən perspektiv turizm tələbi ilə turizm təklifinin nisbətinin tənzimlənməsi əsasında müəyyən olunur.

Maliyyə resurslarının səmərəli istifadəsə olunması turizm bazarının

istehlakçılar tərəfindən səmərəli istifadə mexanizmləri ilə reallaşır. Dövlət büdcəsinin gəlirlərini artırmaq səmərəli büdcə xərcləri ilə mümkün olur. Səmərəlilik bütün sahələrarası rəqabət və perspektiv gəlirlərlə ölçülür. Dövlətin özəl sektorlarla turizmin inkişafında səmərəli mexanizmlərdən istifadə edir və gəlirlə xərc arasında optimal nisbəti tənzimləyirlər.

Turizmin maliyyə əsaslarının formalaşması turizmdə olan tələbat və pul resurslarından səmərəli istifadə ilə müəyyən olunur. Sahibkarlığın və əhalinin vəsaitlərinin artması, onların inflyasiyadan qorunması imkanlarının yaranması sahə və regional turizmin inkişafına təkan verir.

Turizmin inkişafı onun mövcud resurslarını və dövlətin turizm siyasətini formalaşdırır. Dövlətin turizm sahəsində həyata keçirdiyi tədbirləri və onun konseptual əsaslarını aşağıdakı kimi müəyyən etmək olar:

- əlverişli turizm zonalarının müəyyən olunması və bu zonalarda turizm fəaliyyətinin təşkili üzrə normativ-hüquqi bazanın yaradılması;
- turizmin inkişafı üzrə səmərəli layihələrin işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi mexanizmlərindən istifadə edilməsi;
- turizm sahəsində fəaliyyət göstərən obyektlərin statusu, onun fəaliyyət istiqamətlərinin qanunvericiliklə təsdiq edilməsi;
- dini, tarixi obyektlərin turizm dövryyəsinə cəlb edilməsi və fəallaşdırılması;
- turizm zonalarında planlaşma və layihələşdirmə işlərinin aparılması üçün xarici və beynəlxalq qrupların texniki və maliyyə dəstəyinin aparılması;
- turizm sahəsində müasir tələblərə cavab verən kadr hazırlığının gücləndirilməsi;
- mehmanxana və onlara bərabər tutulan obyektlərin sayını artırmaq və onların yerlərinin (çarpayıların) sayının 80000 ədədə çatdırılması;
- beynəlxalq və daxili bazarda rəqabətqabiliyyətli infrastruktur obyektləri artırmaq və turizm sənayesini yaratmaq;
- turizm riskinin sığortalanmasına daha çox üstünlük verilməsi;
- turizm ehtiyatlarının təkrar istehsalını, onlardan istifadənin səmərəliliyini artırmaq.

– ölkədə yay və qış turizm obyektlərinin fəaliyyətinin genişləndirilməsi.

Bu tədbirlərin həyata keçirilməsi turizmin regional və funksional formada geniş fəaliyyətinə daha çox təkan vermiş olar.

Dissertasiyanın sonunda tədqiqat prosesində əldə edilmiş nəticələr, irəli sürülən təkliflər və tövsiyələr ümumiləşdirilərək, konkret formada şərh olunmuşdur.

Dissertasiya işinin əsas müddəaları aşağıda dərc olunmuş elmi məqalələrdə

öz əksini tapmışdır:

1. Turist üçün yaddaş kitabçası, Azərbaycan Respublikası Gənclər, İdman və Turizm Nazirliyi, Bakı-2002, səh.1-27.

2. Turizmin ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında rolu // Az.ETKTİvəTİ, Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi Aqrar Elm Mərkəzi, İnnovasiyalı kənd təsərrüfatı istehsalının formalaşdırılması problemlərinə həsr edilmiş beynəlxalq elmi-praktik konfransın materialları, Bakı-2010, səh. 234-236.

3. Aqroturizm potensialının qiymətləndirilməsi // Az.ETKTİvəTİ, Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi Aqrar Elm Mərkəzi, Elmi Əsərlər, №2, Bakı-2010, səh. 111-114.

4. Механизмы использования туристических ресурсов // Азербайджанский научно-исследовательский институт экономики и организации сельского хозяйства, Министерство Сельского Хозяйства Российской Федерации Департамент Научно-Технологической Политики и Образования, Международный Научный Журнал №4, Москва-2010, стр. 31-35.

5. Kənd təsərrüfatı potensialının turizm döviyyəsinə cəlb edilməsi istiqamətləri // Az.ETKTİvəTİ, Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi Aqrar Elm Mərkəzi, Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Kənd Təsərrüfatının İqtisadiyyatı və Təşkili İnstitutunun 50 illik yubileyinə həsr olunmuş "Aqrar iqtisadiyyatın aktual problemləri" mövzusunda Beynəlxalq elmi-praktik konfransın materialları, Bakı-2012, səh.576-579.

6. Turizm sənayesinin inkişafı və ölkənin iqtisadi dayanıqlılığında rolu // Az.ETKTİvəTİ, Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi Aqrar Elm Mərkəzi, Bakı-2013, səh.141-143.

7. Turizmin mərhələli inkişaf tarixçəsi və onun müasir zamanəmizdə iqtisadiyyata təsiri // Az.ETKTİvəTİ, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası İqtisadiyyat İnstitutu, Elmi Əsərlər, №3, Bakı-2013, səh.378-381.

Гылынджов Бахтияр Вагиф оглы

Роль туризма в решении социальных проблем села и развитии сельского хозяйства

РЕЗЮМЕ

Диссертация состоит из введения, трех глав и списка использованной литературы.

Во введении обоснована актуальность, определены цель и задачи исследования, изложена его научная новизна и дана практическая значимость.

Первая глава посвящена социально-экономической сущности туризма и проблемам его развития. Исследована необходимость развития и генетические основы формирования и тенденции развития туризма социально-экономическая роль туризма, оценен потенциал развития туризма в Азербайджане, изучено влияние туризма на факторы развития сельского хозяйства.

Во второй главе исследована связь сельского хозяйства и социально-экономическая трансформация села с развитием туризма. Исследованы направления привлечения сельскохозяйственного потенциала в оборот туризма, раскрыты механизмы взаимосвязи села и туризма, анализировано современное состояние регулирования регионального туризма и совершенствования отраслевых структур.

В третьей главе исследованы механизмы совершенствования использования социального потенциала развития села в развитии туризма. Исследованы проблемы производства сельскохозяйственной продукции и совершенствование предложений рынка, определены пути совершенствования развития домашних предприятий и их связи с туризмом, раскрыты механизмы эффективного использования ресурсов туризма.

В конце диссертации сформулированы основные выводы и предложения по результатам проведенного исследования.

Gilinjoy Bakhtiyar Vagif oğlu
The role of tourism in solution of the social problems in rural areas
and agricultural development

SUMMARY

The dissertation consists of introduction, three chapters, conclusion and list of used literature.

Introduction includes actuality of chosen theme, formulation of purposes and aims, raising of main theoretical and methodological preconditions of research, expounding of scientific newness and practical significance of the work.

The first chapter is devoted to socio-economic essence of tourism and the problems of its development. The necessity of development of tourism and its socio-economic role has been investigated, the potential of tourism in Azerbaijan has been evaluated and the impact of tourism on agricultural development has been researched in the chapter.

In the second chapter the connection between agriculture and the development of tourism has been investigated. The directions of attraction of agricultural potential to tourism sphere, the mechanisms of mutual relation of agriculture and tourism are researched and the modern situation of regulation of regional tourism is analyzed in the chapter.

In the third chapter the improvement mechanisms of using of social potential of rural areas are investigated. The problems of development of family households and the ways of improvement of the relations between agriculture and tourism are researched in the chapter. Also the mechanisms of efficient usage of tourism resources are defined in the chapter.

The concluding section of the work consists of grounded conclusions and offers, gained as the result of executed researches.

Kağız formatı (210x297) ¼
Kağız №1, uçot cap vərəqi 1,0 ç.v.
sifariş № 123, tiraj 100

“Araz” poliqrafiya müəssisəsi

Rezoqrafiya üsulu ilə cap olunmuşdur
Gəncə şəhəri, Ş.Bahəddin küçəsi, 59

**МИНИСТЕРСТВО СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

**АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
АГРАРНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ**

На правах рукописи

ГЫЛЫНДЖОВ БАХТИЯР ВАГИФ ОГЛЫ

**РОЛЬ ТУРИЗМА В РЕШЕНИИ СОЦИАЛЬНЫХ ПРОБЛЕМ
СЕЛА И РАЗВИТИИ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА**

5312.01 – «Отраслевая экономика»

АВТОРЕФЕРАТ

**Диссертации на соискание научной степени
доктора философии по экономики**

Ганджа – 2014